

Proza rurală, sămănătorismul și problema sincronizării

Anatol Gavrilov

În literatura română din Republica Moldova s-a dezvoltat și a căpătat amploare de curent dominant o mișcare literară denumită „proza rurală”. E vorba nu de o orientare pur tematică, ci de una ideologico-literară, reprezentată prin creația unor talentați prozatori ca Ion Druță, Vasile Vasilache, Vladimir Beșleagă, Nicolae Esinencu, Vlad Ioviță, Nicolae Vieru ș.a., care manifesta, cum s-a observat mai târziu, unele certe similitudini tipologice cu sămănătorismul și cu neosămănătorismul interbelic. Literatura din România din aceeași perioadă post-proletcultistă a fost denumită „cel de al doilea modernism”. Poate fi înscrisă „proza rurală” (noi luăm cazul extrem, lăsând la o parte proza citadină sau intelectuală a lui Aureliu Busuioc, Serafim Saca, Ariadna Șalari ș.a.) în aceeași perioadă literară cu „cel de-al doilea modernism” într-o eventuală istorie comună a literaturii române de pretutindenii, sau ele reprezintă două etape diferite, nesincronizate?

Această întrebare a căpătat o deosebită acuitate în cadrul unei fructuoase polemici pe care Nicolae Bilețchi a inițiat-o cu Valeriu Cristea, care, identificând în proza druțiană unele trăsături sămănătoriste incontestabile, ezită să dea un răspuns la fel de franc ca și întrebarea formulată: „Este Ion Druță un scriitor sămănătorist?”, oscilând și în finalul articolului *Judecăți și prejudecăți despre Ion Druță*: „Anacronic în momentul ivirii lui în Vechiul Regat, sămănătorismul s-a potrivit ca o mânășă (fie cu un singur deget) Moldovei de dincolo de Prut în conjunctura istorică de după cel de-al doilea război mondial, când cele ce trebuiau apărute, în primul rând, erau tocmai trecutul și satul ca factori conservatori. Opera lui Ion Druță depășește, de mult cadrul ideologiei sămănătoriste. Dacă însă și în măsura în care prima o exprimă totuși pe a doua, sămănătorismul face trecerea – prin acest mare exponent al ei – de la minor la major, de la lipsa de valoare sau de la valoarea modestă la valoarea de nivel național și european”¹.

N. Bilețchi consideră că, ținând cont de specificul evoluției literaturii române din Basarabia în raport cu cea din dreapta Prutului, se poate da un răspuns afirmativ categoric: în literatura lui Ion Druță se găsesc „toate semnele curentului sămănătorist”, întreg „universul operelor lui Druță este un univers sămănătorist”. Mai mult, „resurecția – în primul rând prin opera lui Ion Druță – a curentului sămănătorist în literatura din spațiul basarabean (...) a fost, neîndoios, un act pozitiv”², iar „mesajul sămănătorist a fost unicul în stare să ne apere ființa”³.

¹ Valeriu Cristea, *Judecăți și prejudecăți despre Ion Druță*, „Literatorul”, 1995, nr. 5.

² Nicolae Bilețchi, *Scriitorul și curentul literar*, „Revista de lingvistică și știință literară”, 1998, nr. 1.

³ Nicolae Bilețchi, *De unde vine Ion Druță*, „Literatura și arta”, 1997, 23 octombrie.

Ambele răspunsuri suferă, credem, de o anumită unilateralizare a problemei. Ea ni se pare mai complexă și ridică unele întrebări esențiale de care cei doi nu au ținut seama în suficientă măsură. De aceea am intervenit în polemică cu trei articole *Curentul literar și valoarea creației individuale*⁴, *Sămănătorismul – o expresie specific națională a unui fenomen ideologic literar internațional*⁵ și *Antinomia modernism vs tradiționalism...*⁶ prin care am încercat să răspundem la câteva întrebări.

În primul rând, ce trebuie să înțelegem prin sămănătorism? În istoriografia acestui curent persistă, până astăzi, o atitudine contradictorie. De exemplu, D. Micu, cunoscut specialist în problemă, scrie în *Scurtă istorie a literaturii române contemporane*: „... Sămănătorismul a ajuns astfel să fie identificat de mulți cu literatura epigonică, minor romantică, paseistă, crescută în paginile Sămănătorului și ale revistelor anexe (...) - literatură de idealizare naivă a satului patriarhal și a boierimii de țară, ostilă prezentului și mai ales existenței urbane, punctată uneori de accente xenofobe”, iar scriitorii care „au alcătuit oastea sămănătoristă au pierit, mai toți, odată cu publicația”⁷. La altă pagină din aceeași lucrare, istoricul dă o cu totul altă apreciere tradiționalismului sămănătorist, reprezentat „cam de întreaga proză în duh tradițional” în care integrează, cu unele rezerve, opera lui Druță. „Tematica rurală, poetică de secol al XIX-lea. În terminologia istoriei literare: <sămănătorism>. Un sămănătorism de calitate superioară, autentic literar. (...) Un <sămănătorism> analog celui din epica sadoveniană de tinerețe”⁸, pe care, mai înainte, istoricul îl considera un scriitor mai curând poporanist decât sămănătorist.

Este evident că și oponentii pun în termenul „sămănătorism” noțiuni diferite. V. Cristea pune în el un sens apropiat de prima definiție a lui D. Micu, iar valoarea națională și europeană a operei druțiene interpretate în contextul sămănătorismului i se pare un miracol greu de explicat. N. Bilețchi pleacă de la cea de a doua definiție care identifică sămănătorismul cu întreaga „proză în duh tradițional” de cea mai înaltă calitate literară și, de aceea, declară categoric revigorarea sămănătorismului în creația lui Ion Druță și a altor scriitori basarabeni ca fiind „un fapt neîndoios pozitiv”.

În opinia noastră, sămănătorismul a fost un fenomen ideologic literar mai complex și contradictoriu. El nu poate fi identificat nici cu mișcarea ideologico-literară care s-a afirmat și consumat în primul deceniu al secolului al XX-lea,

⁴ Anatol Gavrilov, *Curentul literar și valoarea creației individuale*, „Revista de lingvistică și știință literară”, (1), 1998, nr. 6.

⁵ *Idem*, *Sămănătorismul – o expresie specific națională a unui fenomen ideologic literar internațional(II)*, „Revista de lingvistică și știință literară”, 1999, nr. 4-6, - 2001, nr. 1-6.

⁶ *Idem*, *Antinomia modernism versus tradiționalism sau rațiunea de a fi a conservatorismului(III)*

⁷ Dumitru Micu, *Scurtă istorie a literaturii române*, vol. I, București, Editura Iriana, p. 328.

⁸ *Idem*, *Scurtă istorie a literaturii române*, vol. III, București, Editura Iriana, 1996.

deoarece istoricii și criticii literari continuă să vorbească cu destul temei despre existența unui neosămănătorism interbelic⁹. Dar el nu poate fi identificat nici cu „întreaga proză în duh tradițional” de înaltă calitate literară, fiindcă această proză cuprindea și alte curente și mișcări literare, precum poporanismul, gândirismul etc. Oricâte trăsături comune ar fi existat între ele, „nu pot fi neglijate nici unele divergențe ideologico-literare esențiale. Asupra unei asemenea deosebiri dintre sămănătorism (paseismul conservator) și poporanism (perspectiva reformatoare a viitorului) atrăsese atenția încă E. Lovinescu, adversarul ambelor curente. O delimitare exhaustivă a făcut-o, mai târziu, Z. Ornea¹⁰.

Cauzele revigorării unor trăsături sămănătoriste în proza rurală din Republica Moldova nu pot fi explicate satisfăcător doar prin condițiile specifice culturale și literare de aici. Proza rurală cvasisămănătoristă din anii ‘60-‘70 n-a fost un fenomen regional, ea a cunoscut o amplă dezvoltare și în literaturile din alte republici din spațiul ex-sovietic și chiar ex-socialist, inclusiv în literatura rusă, unde a fost reprezentată de o întreagă pleiadă de prozatori de mare popularitate în epocă: V. Belov, V. Astafiev, V. Șukșin, S. Zalâgin, V. Rasputin, A. Nosov, de scriitorul kirghiz de limbă rusă C. Aitmatov ș.a. Unele similitudini (tradiționalismul conservator, opoziția sat-oraș, superioritatea morală a țăranului sau a intelectualului de origine rurală etc) ale acestei proze multinaționale cu sămănătorismul românesc erau evidente, deși, cu excepția prozei rurale basarabene, de nici o influență nu putea fi vorba. E de presupus că fiecare literatură națională își avea propriile sale tradiții similare cu cele sămănătoriste.

Acest fapt ne îndreptățește să vedem în sămănătorismul românesc nu numai un fenomen istoric literar concret, ci și o expresie specific națională a unui fenomen tipologic internațional, care apare și poate să reapară, în forme literare și naționale noi, în diferite etape ale tranziției de la o civilizație la alta. De altfel, acest adevăr a fost demonstrat referitor la poporanism de către Valeriu Ciobanu¹¹, care a arătat, pe un bogat material istoric literar, cum în diferite literaturi europene (engleză, franceză, germană, austriacă, elvețiană, cehă, sârbă, rusă ș.a.) în perioada de tranziție la civilizația capitalistă au luat ființă, începând cu secolul al XVIII-lea, mișcări ideologico-literare înrudite tipologic cu poporanismul românesc (în care cercetătorul include și sămănătorismul ca o variantă de „poporanism sămănătorist”).

O asemenea abordare tipologică nu se poate mulțumi cu tratarea „prozei rurale” basarabene ca o renaștere tardivă a tradiției sămănătoriste, considerată în istoriografia românească ca definitiv depășită, anacronică pentru literatura contemporană, ci ne îndeamnă să căutăm și alte cauze decât o simplă continuare a

⁹ Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, (Capitolele despre sămănătorismul și neosămănătorismul moldovean, muntean și cel ardelean), în *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1973.

¹⁰ Zigu Ornea, *Sămănătorismul*, ed. II, București, 1971.

¹¹ Valeriu Ciobanu, *Poporanismul. Geneză. Evoluție. Ideologie*, București, 1946.

acestei tradiții, continuare care, fără îndoială, a avut loc. Aceste cauze trebuie căutate, credem, în contextul general al epocii anilor '50-'70, care s-a caracterizat printr-o nouă criză globală a civilizației industriale, printr-o agravare acută a consecințelor negative ale progresului tehnocratic. Viitorologul american Alvin Toffler¹² vedea în aceste manifestări de criză faza inițială, critică, de tranziție la un nou tip de civilizație, postindustrială, postmodernă, în care vor fi dezvoltate multe valori ale civilizației tradiționale, agrare-meșteșugărești. Despre o nouă șansă istorică pentru țărănimea românească de a-și afirma valorile sale culturale superioare scria și Constantin Noica¹³. Dacă în Occident s-au activizat în această epocă diverse mișcări de alternativă anticapitalistă (în special mișcărilor neoavangardiste de stânga), în fosta Uniune Sovietică și alte țări socialiste, în care exista încă o țărănime numeroasă cu un mod de viață tradițional, a căpătat amploare o „proză rurală” cvasisămănătoristă (unii o mai numeau „proză filozofico-morală”), în care erau prezentate într-o lumină critică „marile ajunsuri ale industrializării socialiste” și era demonstrată superioritatea valorilor culturale ale modului tradițional de viață rurală. Desigur, ideologia socială a acestei literaturi era utopică și conservatoare. Nici pentru Republica Moldova ea nu putea constitui un remediu de salvare a ființei naționale, pe care o identifica, de fapt, cu țărănimea patriarhală care se afla, în realitate, într-un proces de modernizare ireversibilă. Ea nu putea decât să frâneze formarea intelectualității și muncitorimii naționale, naționalizarea orașelor, condamnând însăși țărănimea la conservarea unei vieți arhaice, neurbane.

Ca expresie a „ciocnirii civilizațiilor” (S. Huntington¹⁴), în contextul aceleiași culturi naționale, „proza rurală” ar putea fi trecută, conform clasificării lui E. Lovinescu din *Istoria civilizației române moderne*, la „forțele reacționare”. Însă criteriul sociologic, civilizațional, nu ne poate da decât o caracterizare unidimensională și, în fond, nejustă despre un fenomen literar în toată complexitatea lui contradictorie. Însuși E. Lovinescu a recunoscut, în istoria sa literară, că, în procesul literar, o împărțire tranșantă a scriitorilor și curentelor literare în „forțe revoluționare” și „forțe conservatoare” este cu neputință, fiindcă sincronizarea literaturii române interbelice s-a produs nu numai prin modernism, ci și prin tradiționalismul care, de asemenea, s-a adaptat sui-generis la „spiritul veacului”, putându-se vorbi de un „tradiționalism sincronizat”. În ceea ce privește crearea romanului românesc modern se știe că el chiar acorda prioritate tradiționaliștilor.

Același lucru se poate spune și despre contribuțiile ideologico-literare ale „prozei rurale” basarabene. În primul rând, ea a reflectat cu autenticitate condiția tragică a existenței umane în momentele de răscruce ale civilizației moderne. Ea a ridicat la un înalt nivel măiestria artistică a prozatorului, valorificând cu succes modalitățile tehnice ale prozei moderne și postmoderne. Ea și-a însușit diverse

¹² Alvin Toffler, *Al treilea val*, București, 1983.

¹³ Constantin Noica, *Manuscrisele de la Câmpulung. Reflecții despre țărănime și burghezie* București, 1997.

¹⁴ Samuel R. Huntington, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale* București, 1998.

modalități de aprofundare a analizei psihologice (monologul interior dialogat, memoria involuntară, fluxul conștiinței, dedublarea interioară, sugestia psihologică ș.a.¹⁵). Un exemplu caracteristic este, în acest sens, proza lui Vasile Vasilache, care nu „coboară direct din Creangă”¹⁶. La el narațiunea de tip tradiționalist, cvasifolcloric, este doar un arhitext, un fundal pe care autorul, mimând când naivitatea unui candid, când șiretenia țărănească, brodează o scriitură de factură modernă cu certe elemente postmoderniste¹⁷, dând o expresie subtextuală unei viziuni absurde pe un substrat de analogii și sugestii mitice hinduse (în *Surâsul lui Vișnu*, de exemplu).

În consecință, putem conchide că „proza rurală” basarabeană poate fi considerată un „tradiționalism sincronizat” cu spiritul epocii sale de vârf, că în ea, după cum demonstrează convingător Ion Ciocanu, „ruralismul” și-a găsit expresia artistică cea mai autentică și, totodată, ea este o „depășire a ruralismului”¹⁸.

La prose rurales, le „sămănătorism” et le probleme de la synchronisation

La littérature roumaine de la République de Moldavie a connu pendant les années '60-'70 le développement d'un mouvement („la prose rurale”) qui prend l'ampleur d'un courant idéologico – littéraire représenté par la création des vrais écrivains: Ion Druță, Vasile Vasilache, Vladimir Beșleagă, Vlad Ioviță, Spiridon Vangheli, Nicolae Esinencu, Nicolae Vieru et aussi d'autres. Comme on a observé plus tard, (Valeriu Cristea, Nicolae Bilețchi et d'autres) cette prose a des vrais similitudes typologiques avec le „Sămănătorism”. En Roumanie cette période est dominée par „le deuxième modernisme”. La question qui s'impose c'est de voir si ces deux phénomènes littéraires font partie de la même époque littéraire ou ils représentent deux étapes différentes.

Le fait est que „la prose rurale” „quasisămănătoristă” n'a pas été un phénomène régional, exclusivement bessarabien, mais il s'est développé en même temps aussi dans des autres littératures nationales de l'ancienne Union Soviétique, y compris la littérature russe, ce phénomène nous fait preuve que le „Sămănătorism” n'est pas un courant littéraire définitivement suranné, mais une manifestation historique concrète spécifique roumaine d'un phénomène idéologico-littéraire internationale qui peut se développer en diverses variantes littéraires nationales dans certains étapes de crise de la transition d'une civilisation à l'autre. C'est pourquoi le développement „de la prose rurale” bessarabienne ne peut pas être expliqué exclusivement par certaines conditions culturelles spécifiques de la République de Moldavie, qui ont déterminé la renaissance de la tradition du „Sămănătorul”.

¹⁵ Anatol Gavrilov, *Modalități de caracterizare psihologică a eroului în romanul moldovenesc în Reflecții asupra romanului*, Chișinău, 1986.

¹⁶ Dumitru Micu, *op. cit.*, vol. III.

¹⁷ Alexandru Burlacu, *Tehnica narativă în „Povestea” lui Vasile Vasilache*, în *Critica în labirint. Studii și eseuri*, Chișinău, 1997.

¹⁸ Ion Ciocanu, *Rigorile și splendorile prozei „rurale”*. Studiu asupra creației literare a lui Vasile Vasilache, Chișinău, 2000.